

فراگفتمان تبادلی (گزاره‌ها و چارچوب‌سازها) در مجله الحسینی الصغیر بر اساس انگاره هایلند (۲۰۰۵)

مریم سارانی ^{ID}*

علی اصغر حبیبی ^{ID}**

عبدالباسط عرب یوسف آبادی ^{ID}***

مجتبی بهروزی ^{ID}****

چکیده

فراگفتمان یکی از مباحث مطرح شده در حوزه تحلیل گفتمان می‌باشد. فراگفتمان، اصطلاحی برای نامیدن امکانات فرازبانی برای برقراری تعامل در گفتمان است. انگاره هایلند با دو بعد تعاملی و تبادلی یکی از کامل‌ترین الگوهای فراگفتمان است. فراگفتمان تبادلی به منظور سازمان‌دهی اطلاعات گزاره‌ای به کار می‌رود. مجلات، یکی از مهم‌ترین رسانه‌هایی هستند که مقوله فراگفتمان در آن نقش بسزایی دارد. مجلات با ویژگی بروز بودن و تداوم انتشار آن‌ها از جمله منابعی هستند که کودکان می‌توانند از طریق آن‌ها، علوم و فنون و اطلاعات بسیاری را فراگیرند. مجله کودکانه "الحسینی الصغیر" از بروزترین مجلاتی است که گروه سنی کودک و نوجوان را مخاطب قرار داده است. از آنجا که در حوزه رسانه کودک و نوجوان و در راستای اهداف تربیتی و آموزشی، ارتباط میان نویسنده/خالق اثر ادبی یا هنری و مخاطب، اصلی‌ترین هدف تلقی می‌شود، بررسی ابعاد فراگفتمانی مجلات تخصصی کودک و نوجوان از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. در این پژوهش با تکیه بر روش توصیفی-تحلیلی به بررسی نشانگرهای گزاره‌ها و چارچوب‌سازهای فراگفتمان تبادلی بر اساس انگاره هایلند در ۴۰ شماره از مجله الحسینی الصغیر پرداخته شده است. نتایج به دست آمده حاکی از آن است که نویسندگان/هنرمندان این مجله، در حوزه فراگفتمان تبادلی، به همه نشانگرهای گزاره‌ها و چارچوب‌سازها توجه داشته‌اند. از میان گزاره‌ها و چارچوب-سازهای فراگفتمان تبادلی، گزاره‌های اضافی با بیشترین بسامد جهت انسجام در متن برای درک بهتر خوانندگان از موضوع و هدایت آن‌ها به تفسیر مدنظر نویسندگان به کار برده شده‌اند.

کلمات کلیدی: انگاره هایلند، فراگفتمان تبادلی، مجله الحسینی الصغیر، نشانگرهای فراگفتمانی.

* کارشناس ارشد زبان و ادبیات عربی دانشگاه زابل، زابل، ایران. Maryam.sarani370@gmail.com

** دانشیار زبان و ادبیات عربی دانشگاه زابل، زابل، ایران. ایمیل: ali_habibi@uoz.ac.ir (نویسنده مسئول)

*** استادیار گروه زبان و ادبیات عربی دانشگاه زابل، زابل، ایران. arabighalam@uoz.ac.ir

**** دانشیار گروه زبان و ادبیات عربی دانشگاه زابل، زابل، ایران. Mojtababehroozi@uoz.ac.ir

۱. مقدمه

یکی از موضوعاتی که در حوزه تحلیل گفتمان دارای کاربرد وسیعی است مقوله فراگفتمان می باشد که بیانگر تعامل میان نویسندگان متن، خود متن و خوانندگان متن است (هایلند^۱، ۲۰۰۵: ۱۶). گفتمان به معنای دستورالعمل ها، قوانین، رویه ها و انتظاراتی است که تعیین می کنند چگونه افراد در یک محیط گفتگو و بحث باید رفتار کنند. این مفاهیم پایه ای و قواعد مربوط به گفتمان به شیوه های مختلفی می توانند تعریف شوند، از جمله احترام به دیگران، ارائه دلایل و استدلال قوی در بحث ها، گوش دادن به نقطه نظرات مختلف و ... اهمیت رعایت این تعریف ها و استفاده از آن ها در محیط های بحث و گفتگو، ایجاد یک فضای باز و سازنده برای تبادل ایده ها و دیدگاه هاست. گفتمان تأثیر بسیار زیادی بر فکر، عقاید، رفتار و ارزش های افراد و جوامع دارد. این تأثیر از طریق ساختارها و الگوهای اجتماعی، رسانه ها، آموزش و فرهنگ سیاست ها و دیگر عوامل اجتماعی بروزمی کند. برخی نظریه پردازان از گفتمان به عنوان یک وسیله قدرت برای تعیین آنچه که مورد قبول و رد جامعه قرار می گیرد، یاد می کنند. انتقال قدرت، کنترل اجتماعی و شکل دهی به نگرش ها و اعتقادات از طریق گفتمان انجام می شود.

تحلیل گفتمان به بررسی نقش های اجتماعی، فرهنگی و سیاسی گفتمان در جوامع مختلف می پردازد. این تحلیل می تواند در معرفی دیدگاه های جدید و تغییر نگرش ها مؤثر باشد. هدف تحلیل گفتمان درک و تبیین ساختار و اجزای مختلف یک گفتمان و نحوه تأثیرگذاری آن بر مخاطبان است. این تحلیل ممکن است شامل بررسی مفاهیم، زبان، منطق، واژگان، مواضع و حتی سبک نگارش یا روش های بیان باشد. هدف اصلی این تحلیل درک عمیق تر و دقیق تر موضوعات و ایده های مطرح شده در گفتمان و روابط بین آن هاست.

فراگفتمان تقریباً رویکرد جدیدی است که به شیوه هایی اشاره دارد که نویسندگان و گویندگان خود را در نوشته ها و گفتارشان برای تعامل با مخاطبان برجسته می کنند. این مفهوم بر مبنای این دیدگاه شکل گرفته است که گفتار یا نوشتار تعهدی اجتماعی می باشد (هایلند، ۲۰۰۵: ۱۴۴). فراگفتمان واژه عامی است که برای نامیدن ابزارهای فرازبانی برای تعامل درگفتمان به کار گرفته می شود (همان: ۳۷)؛ بنابراین هدف آن نه تنها اطلاع رسانی به مخاطب بلکه هدایت آنهاست (کریزمور^۲، ۱۹۸۹: ۲۸۰).

نظریات مختلفی برای فراگفتمان بیان شده است. از جمله این نظریات، نظریه فراگفتمانی هایلند (۲۰۰۵) می باشد. در نظریه فراگفتمانی هایلند (۲۰۰۵)، دو بعد با نام های بعد تبادلی و تعاملی ارائه شده است که هریک از آن ها دارای نشانگرهای متعددی است. در حوزه گفتمان، می توان انواع آثار مکتوب، از جمله مجلات و خصوصاً مجلات کودک و نوجوان را مورد تحلیل فراگفتمانی قرار داد زیرا یکی از مسائلی که امروزه باید به آن توجه ویژه ای داشت، برطرف نمودن نیازهای روحی کودکان و نوجوانان است به طوری که رشد فکری، شخصیتی و اجتماعی آن ها در گرو رفع این نیازها می باشد.

¹ Hyland

² Crismore

نظریه فراگفتمان هایلند (۲۰۰۵) یکی از مدل‌های برجسته در تحلیل گفتمان است که برای شناسایی و طبقه‌بندی نشانگرهای متنی طراحی شده است. این نظریه با تمرکز بر دو بعد تعاملی و تبدیلی نشانگرهای فراگفتمانی، ابزار قدرتمندی برای بررسی چگونگی سازمان‌دهی اطلاعات و تعامل نویسنده با مخاطب فراهم می‌کند. با این حال، این نظریه در درجه اول بر اساس معیارهای گفتمانی زبان‌های اروپایی (مانند ساختارهای خطی، استفاده از نشانگرهای صریح و الگوهای تعاملی خاص) توسعه یافته است. ازدیگرسو؛ زبان عربی، به عنوان یک زبان اشتقاقی با نظام صرفی و نحوی پیچیده، ویژگی‌های متمایزی دارد که ممکن است با معیارهای نظریه هایلند کاملاً همخوانی نداشته باشد. به عنوان مثال در زبان عربی، بسیاری از معانی از طریق تغییرات صرفی (مانند الگوهای فعلی و اسمی) منتقل می‌شوند، در حالی که در زبان‌های اروپایی، نشانگرهای فراگفتمانی اغلب به صورت کلمات یا عبارات مستقل ظاهر می‌شوند. این تفاوت ممکن است بر شناسایی و طبقه‌بندی نشانگرهای تبدیلی تأثیر بگذارد. سنت بلاغی عربی که ریشه در مفاهیم ایجاز، استعاره و مجاز دارد، ممکن است نشانگرهای فراگفتمانی را به صورت ضمنی یا در قالب ساختارهای بلاغی (مانند توازن و تقابل) ارائه دهد، برخلاف صراحت رایج در زبان‌های اروپایی. همچنین در متون عربی، به ویژه در متون ادبی و رسانه‌ای مانند مجله «الحسینی الصغیر»، سازمان‌دهی اطلاعات ممکن است به جای الگوهای خطی، از ساختارهای چرخشی یا تکراری استفاده کند که با چارچوب‌های موردنظر هایلند تفاوت دارد. با توجه به این تفاوت‌ها، تطبیق نظریه هایلند با متون عربی نیازمند بررسی دقیق و انطباق معیارهای نظری با ویژگی‌های زبانی و فرهنگی زبان عربی است. این پژوهش تلاش کرده است تا با در نظر گرفتن این چالش‌ها، چارچوب هایلند را به گونه‌ای به کار ببرد که ویژگی‌های خاص زبان عربی، به ویژه در متون کودکان مورد توجه قرار گیرد.

از آنجایی که در مجلات کودک و نوجوان در راستای اهداف تربیتی و آموزشی، ارتباط میان نویسندگان و خوانندگان به عنوان اصلی‌ترین هدف تلقی می‌شود، بررسی مقوله فراگفتمان مجلات تخصصی کودک و نوجوان دارای اهمیت بسزایی است. مجلات به عنوان یکی از موضوعات و دسته‌بندی‌های حوزه رسانه نقش مهمی در تربیت کودکان ایفا می‌کنند و اطلاعات گوناگون و متنوعی را به مخاطبان خود ارائه می‌دهند و نقش بسیاری در شکل‌دهی شخصیت فردی و اجتماعی کودکان و نوجوانان دارند. از آنجا که در زمینه بررسی بعد تبدیلی فراگفتمان در مجله الحسینی الصغیر بر اساس انگاره هایلند، تاکنون پژوهش مستقلی صورت نگرفته است این مهم ضرورت انجام چنین تحقیقی را اقتضا می‌کند.

در اهمیت استفاده از انگاره هایلند در تحلیل متون عربی کودک باید به این نکته اشاره نمود که مفاهیمی مانند دلالت حروف عطف و حروف معانی در سنت بلاغت و نحو عربی به طور گسترده بررسی شده‌اند و ممکن است برای مخاطب عرب‌زبان پیش‌پاافتاده به نظر برسد. با این حال، استفاده از انگاره هایلند (۲۰۰۵) در این پژوهش به منظور ارائه یک چارچوب نظام‌مند و مدرن برای تحلیل این عناصر در متون معاصر، به ویژه متون تولیدشده برای کودکان، توجیه‌پذیر است. همچنین سنت بلاغت و نحو عربی عمده‌تاً بر تحلیل ساختاری و معنایی عناصر زبانی (مانند حروف عطف و معانی) در متون کلاسیک یا ادبی متمرکز بوده است. در مقابل، انگاره هایلند یک رویکرد گفتمانی ارائه می‌دهد که بر تعامل نویسنده و مخاطب در فرآیند ارتباط تمرکز دارد. این چارچوب، عناصر زبانی را نه صرفاً از منظر ساختاری، بلکه از منظر کارکرد آن‌ها در سازمان‌دهی گفتمان و هدایت مخاطب بررسی می‌کند. در متون کودک،